

РОЗДІЛ 4

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ МОДЕЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

У розділі за обраною методологією моделювання проведено науковий аналіз принципів розвитку університетської освіти, інформатизації університетської освіти, концепції сталого розвитку університетської освіти та її моделей.

4.1. Принципи розвитку університетської освіти

Зміст сформульованого у 1992 році на Міжнародній конференції ООН в Ріо-де-Жанейро імператива сталого розвитку людства як біосоціальної системи в умовах зростання ризику катастроф та тероризму визнаний більшістю освічених людей у всіх країнах світу. Сьогодні проблема сталого розвитку відноситься, без сумніву, до найбільш актуальних. На нашу думку, говорити про сталий світовий розвиток в сучасних умовах можна лише як про намір, оскільки світовий розвиток знаходиться у фазі акселерації, тобто зростаючого прискорення перетворень. Тому спочатку розглянемо категорію “розвиток”, починаючи з вчень стародавнього китайського філософа Конфуція (551-479 рр. до н.е.), які, на нашу думку, є засадничою основою сучасної концепції сталого розвитку.

Розмірковуючи відносно символу Сун-і, знака руйнування та відродження, Конфуцій висловив думку, що всьому свій час і все на світі змінюється та зникає. При цьому воно виникає у новому вигляді. За оновленням завжди йде занепад, руйнування. Але знову приходить оновлення – і так буде безконечно. Таким чином, потрібно всіляко поважати минуле, предків та їх вчинки, що формує повагу до правил життя, які вони нам залишили та заповіли. На цьому шляху базуватимуться повага та слідування нашим традиціям, наступність та спадкоємність поколінь, усталений розвиток ціннісних орієнтирів, особистості, суспільства та цивілізації. Потрібна гармонія у взаємозв'язку поколінь, яка ґрунтується на продовженні нащадків поважати пам'ять предків, уявленнях їх свідками наших вчинків, а також на увазі до свого власного життя.

Багатоаспектність категорії розвитку відзначається майже у кожному дослідженні будь-якої проблеми, у тому числі і педагогічної. Ж. Тейлор при дослідженні творчості спирається на її продуктивність, на результат, що оцінює за кількістю, якістю та значущістю [627]. Оцінюючи процес творчості за критерієм якості її результату, при підвищенні чи зростанні цієї якості, ми вважаємо, що цілком слушно сприймати такий процес творчості за розвиток.

У дослідженні американського психолога Едварда Де Боно запропоновані п'ять принципів, дотримання яких сприятиме розвитку креативного мислення, так необхідного при вирішенні сучасних проблем підвищення якості освіти [561]: виділення необхідних та достатніх умов для розв'язання проблеми з метою максимального спрощення процесу вирішення; розвиток здібності відмовлення від попереднього досвіду розв'язання подібних проблем та залучення нетрадиційних методів з метою максимального прискорення процесу вирішення; розвиток здібності до диференціації та бачення багатофункціональності проблеми з метою максимального врахування багатозв'язності складових проблем; розвиток здібності до інтеграції суперечливих оригінальних гіпотез та ідей з різноманітних галузей науки з метою максимального використання новітніх досягнень у процесі вирішення проблеми; розвиток здібності до усвідомлення поляризаційної ідеї та відмовлення від її впливу з метою максимального забезпечення багатоваріантного процесу вирішення проблем.

У дослідженнях психології творчості Я.А. Пономарьова [389] у широкому сенсі творчість розуміється “як взаємодія, що веде до розвитку” [418, с. 170]. Такі дослідники, як Д.Б. Богоявленська, З.Н. Калмикова, А.М. Матюшкін, категорію творчості розуміють по-різному. Загальним є розуміння творчості як процесу “виходу за межі знань, що вже існують” [418]. Фактично йдеться про здобуття нового знання, що є розширенням вже існуючого знання, тобто його розвиток.

Як зазначено вище, метою сталого розвитку людства є людина та її права на здорове та плідне життя як основного центрального елемента біосоціальної системи. Але, як зауважує О.С. Разумовський, теоретична цілісність соціобіології ще не складена, і вона по суті є емпіричною міждисциплінарною галуззю [419]. Для

визначення шляхів сталого розвитку людства слід звернутися до такої метатеоретичної сфери, якою на сьогодні є загальна теорія систем і її математизована гілка – системологія, що відповідає ідеї фундаментальності системних законів і принципів. Важливим з групи єдиних фундаментальних системних законів і принципів є закон, згідно з яким будь-яка біхевіористська система (бісистема) організаційного типу, яка не буде обмежена у ресурсах різного роду, що гальмують її активність, намагається діяти агресивно до необмеженої експансії по відношенню до середовища та до свого оточення.

Спираючись на вчення А.А. Ухтомського про домінуючу поведінку, психолог Н.А. Бернштейн, який проводив дослідження в галузі психології і фізіології праці, встановив, що активність виступає як найбільша загальна всеохоплююча характеристика живих організмів і систем. Тобто концепція сталого розвитку університетської освіти повинна враховувати дії обмежень і протидію [421, с. 4].

У цілому всі бісистеми історично виникли і розвивались, еволюціонували завдяки ресурсним обмеженням. При необмежених чи, навпаки, мізерних ресурсах ніякого розвитку бісистем ніколи б не було. Сталий характер розвитку базується на умові, що перемагає панування розумного відношення до оточуючого середовища, обережності, обачливості та справедливого розподілу ресурсів цього середовища. Зазначений характер відношення можливо визначити як “принцип належної скромності” чи системної збалансованості у визначених обмеженнях.

М.М. Амосов ще у 1968 році пропонував такі “критерії оптимального суспільства. На мій погляд, можна було б пропонувати: максимальне щастя громадян, сталість, тобто збереження благополуччя на майбуття, згідність до прогресу” [11, с. 85]. Потрібно всіляко спиратися на весь багатий арсенал засобів, ідей та методів, які розвинуті у споріднених науках. Ці сумісно систематизовані, узагальнені та переусвідомлені складові дозволяють сформувати вичерпну картину сценаріїв сталого розвитку університетської системи освіти як підсистеми цивілізації, суспільства. Предметом дослідження виступають склад, структура, стан, функціонування, динаміка та розвиток університетської системи освіти, а також принципи та умови її організаційно-педагогічного устрою.

У дискусії, що відбувалася на конференції випускників програм наукового стажування у США (2003 р.), О.П. Дем'янчук відповів, що “поки що ми не можемо запропонувати ніякої чіткої моделі розвитку майбутньої вищої освіти, за винятком рекомендацій, що ця модель повинна бути жорстко індивідуально орієнтована. І вона повинна давати змогу не вчителю нав'язувати свою систему, а студентів формувати систему і практику вчителя” [126, с. 134-135].

Як зауважує В.Г. Кремень, “...на даному етапі розвитку нашого суспільства потрібні кардинальні кроки щодо внутрішньої модернізації, структурної перебудови системи вищої освіти. При цьому будемо керуватися тим, що у світі все більше робиться наголос на якості освіти, на універсальності підготовки випускника та його адаптованості до ринку праці, на особистісну орієнтованість навчального процесу та його інформатизацію, на важливість освіти у забезпеченні сталого людського розвитку, причому такі зміни повинні базуватися винятково на науково обґрунтованих засадах” [217, с. 9-10].

Таким чином, розвиток полягає у змінах, у різному темпі і з різною інтенсивністю, в кращій підгонці один до другого, сукупності головних та змістовних, а також другорядних характеристик стану систем різного роду, які взаємодіють у різному плані, по-різному адаптуються один до одного. При цьому одні з систем більш активні та агресивні, але не в змозі існувати одна без іншої.

Глобальний характер змін цивілізації у напрямку інформатизації суспільства викликає занепокоєння. Нівелювання культур в єдину постіндустріальну культуру рівнозначне знищенню генофонду життя, живого у біосфері. Цивілізація повинна бути коаліцією культур [421]. Фактично необхідний поліморфізм форм та напрямлень еволюції культур. Як зауважує О.С. Разумовський, аналізуючи концепцію сталого розвитку людства як біосоціальної системи, слід визначити дію загальносистемного закону, за яким стала та надійна лише така система, в якій усі основні елементи та підсистеми також надійні та усталені [421, с. 6]. Спираючись на висновки О.С. Разумовського стосовно сталого розвитку людства, ми дійшли висновку, що сталий розвиток університетської системи освіти може бути забезпечений такими шляхами: підсилення гуманізації всіх відношень між людьми

на всіх рівнях університетської системи освіти знизу догори; перетворення справи керівництва та управління зі сфери користолюбства та безвідповідальності у сферу наукового, високопрофесійного управління; зупинення маніпулювання громадською свідомістю в особистих цілях введенням контролю з боку громади над засобами масової інформації; створення психологічних умов для об'єднання людей, для їх кооперації у всіх сферах університетської діяльності, для запобігання розриву та втрати покоління в ланцюзі передачі знань, умінь та навичок наукової та педагогічної роботи; звуження сфери дій ніким не контрольованої негативної активності людей, їх груп; поширення сфери дій в університетському середовищі позитивної активності людей, їх груп.

Усталеність соціального розвитку університетської системи освіти значною мірою залежить від вирішення двох проблем. По-перше, професорсько-викладацький склад університету як основа у наданні навчальних послуг повинен використовуватися з максимальною ефективністю. В цьому визначається загальнодержавний та соціальний інтерес, і він у багатьох складових співпадає з потребами керівництва закладу. Як зауважує В.В. Бобров, протиріччя несе непрямий характер і визначається відмінністю потреб за результатами трудової діяльності: суспільство зацікавлене у кількісних та якісних показниках як навчальних послуг, так і випускників, а керівництво деяких закладів вважає ефективність як співвідношення максимальної платні за власну керуючу діяльність при мінімальних витратах на забезпечення навчального процесу. Абсолютизація тієї чи іншої тенденції небезпечна для суспільства. У першому випадку можливе панування витратного принципу використання професорсько-викладацького складу, у другому – суспільство може втратити багато форм та видів освітніх послуг, навчання спеціалістів за специфічними напрямками з урахуванням збитковості їх підготовки [143, с. 50]. Крім того, за результати надання освітніх послуг фінансові надходження слід поділити між членами трудового колективу закладу. Коефіцієнт, що характеризує співвідношення максимального рівня заробітної платні до мінімального, у Радянському Союзі з різних джерел складав 4-6 до 1 [492, с. 203]. Наприкінці 90-х років у Росії він зріс до рівня 25-30 до 1 [35, с. 16].

Як визначає В.В. Бобров, такий глибокий розрив не сприяє сталому характеру соціального розвитку, але попереднє співвідношення викликало незадоволення у суспільстві і визначалося як “урівніловка”, яка не сприяла реалізації потенціалу спроможних та заповзятливих людей. Тільки систематизована робота державних органів управління освітою, яка спирається на активну громадську діяльність науково-педагогічної громади, дозволить своєчасно знаходити параметри сталого розвитку системи освіти та її найважливішої складової – підсистеми університетської освіти. Потрібний постійний моніторинг ефективності діяльності усіх членів, які забезпечують навчальний процес у закладі, їх внесок у підвищення якості навчальних програм та дослідних робіт у формування додаткових фінансових надходжень за надання додаткових навчальних послуг, за оптимальним його розподілом, щоб кожен міг отримати достатню кількість ресурсів та можливостей для самоствердження у соціальному середовищі. Основним параметром при цьому слугуватиме баланс соціально-групових інтересів освітянської громади, що також виступає як методологічна база виховної роботи [35].

Відоме твердження, що власність є джерелом свободи особистості. Цей аргумент відображає соціально-групові інтереси людей з високим рівнем доходів, який дозволяє їм задовольняти широкий спектр власних потреб та мати свободу вибору, що не в змозі робити інші члени суспільства. В цьому складається зміст поняття “свобода” – у наявності вибору для задоволення актуалізованих потреб людини, тобто реальних практичних можливостей, а не у визначенні свого відношення до матеріальної та соціальної дійсності. Тому ми вважаємо, що надання найширшої свободи вибору дисциплін під час навчання є визначним чинником забезпечення сталого розвитку університетської освіти, формування гідності і збагачення особистості, тому що це вигідно перш за все самій людині.

Сталий розвиток університетської системи освіти зумовлений потребою та можливістю педагогічного забезпечення сталого розвитку цивілізації. Так само, як вважає Е. Фромм, “справжня надія на перемогу над дегуманізованим суспільством мегамашин і побудову гуманістичного індустріального суспільства зумовлена

можливістю укорінювати в життя традиційні цінності, а також появою такого суспільства, яке уможливить любов і цілісність” [510, с. 186].

Е. Фромм висловлює “твердження про свободу як якість повністю людського буття. Наскільки ми виходимо за межі турбот про фізичне виживання, наскільки нами не керують страх, безсилля, нарцисизм, залежність тощо, настільки ми долаємо примусовість. Любов, ніжність, розум, зацікавленість, цілісність та ідентичність – усі вони є дітьми свободи” [510, с. 183].

Дослідження проблеми сталого розвитку університетської системи освіти передбачає значні труднощі, оскільки фактично неможливо визначити чіткі кількісні критерії оцінки. По-перше, означене пов’язано зі змістом поняття “сталий розвиток університетської системи освіти”. Зміст цього поняття припускає спрямованість та незворотність соціальних процесів, які відбуваються у межах усталеності за якісними та кількісними характеристиками. По-друге, потрібно з’ясувати пріоритетний перелік суб’єктів та об’єктів цього розвитку. По-третє, враховуючи потреби людини, доцільно встановити природу та основні чинники по визначенню причин соціального розвитку.

Головною перешкодою на шляху до сталого розвитку університетської освіти є проблема влади. “Влада продовжує головувати над економікою, політикою та суспільством. Інакше і не могло бути. Теперішня влада вийшла з надр старого ладу та змушена пристосовуватися до нових умов... У своїх вчинках вона керується своєю “філософією компромісу”, яка зберігає за чиновницькою елітою свободу лавірувати у політико-економічному просторі між максимумом контролю та мінімумом відповідальності” [348, с. 169].

Ми переконалися, що інтереси університетської освіти повинні відстоювати як керівники, так і всі учасники навчального процесу. При цьому слід відокремлювати дві групи завдань. По-перше, у зовнішній політиці – захищати територіальну цілісність, політику, економічну та духовну незалежність та стабільність університетської системи освіти. По-друге, у внутрішній політиці – забезпечувати баланс соціально-групових та індивідуальних інтересів як у середовищі університетської системи освіти, так і в суспільстві, в освітньо-науковому просторі.

Враховуючи наведене при визначенні змісту поняття “сталий розвиток університетської системи освіти”, слід розділяти саме ці дві окремі сфери інтересів.

Вважаємо за доцільне застосування понять, які використовуються у теорії сталості технічних систем, у тому числі О.М. Костюком [213, с. 8-10]. Так, для сфери зовнішніх інтересів університетської системи освіти можна вживати поняття “усталеність у великому”. Тоді зміст поняття усталеності у великому можна сформулювати як процес виникнення, формування, функціонування та заміщення політичних, економічних, сімейно-родинних, освітніх, культурно-просвітницьких, наукових та інших соціальних взаємовідносин із зовнішніми інституціями суспільства. Зазначена сукупність взаємовідносин, або інакше кажучи – взаємозв’язків, з одного боку, надає певну свободу діям, а з другого боку, обмежує активність системи, тобто ці дії у допустимих межах мають, як правило, якісні показники, характеристики.

Порушення тих чи інших взаємозв’язків утримує стан університетської системи освіти від значних відхилень. Слід ще раз підкреслити, що університетська система освіти є однією з підсистем всього суспільства, тобто більш великої системи. Тому розвиток університетської системи освіти відбувається у темпі, який відповідає темпу розвитку більш охоплюючої системи, тобто у темпі розвитку суспільства [351]. В той же час прискорення руху у процесі розвитку університетської системи освіти виступає своєрідним каталізатором, який відповідно впливає на прискорення розвитку, тобто руху, більш великої системи – суспільства. Співвідношення маси та інерційності суспільства до маси та інерційності її складової, університетської системи освіти, доцільно вимірювати по кількості працездатного населення, яке задіяно у їх життєдіяльності.

Зрозуміло, що чим більше людей суспільство здатне задіяти у функціонуванні університетської системи освіти, а це студенти і викладачі, співробітники, тим співвідношення мас та інерційності будуть наближуватися і тим відчутніший буде вплив університетської системи освіти на характер розвитку суспільства у цілому. На нашу думку, означене і зумовлює спрямування розвитку університетської освіти від масової до всеохоплюючої.

Для сфери внутрішніх інтересів університетської системи освіти доцільно вживати поняття “усталеність у малому”. Тоді зміст поняття усталеності у малому можливо сформулювати як процес виникнення, формування, функціонування та заміщення економічних, сімейно-родинних, освітніх, культурно-просвітніх, наукових та інших соціальних взаємовідносин між учасниками навчально-виховного процесу та їх групами. Так само можна говорити про певну свободу дій та певні обмеження активності окремих компонентів та їх угруповань або потоків.

Виділяють потоки викладачів, які забезпечують процес навчання, наукову діяльність, передачу поколінню молоді соціально значущого досвіду, знань та вмінь, навичок, культури, цінностей моралі, а також процес самовиробництва професорсько-викладацьких кадрів. Також виділяють потік студентів, потоки ресурсів та допоміжного персоналу. Спостерігається неперервна боротьба загальних інтересів університетської системи освіти з інтересами соціально-групового та індивідуального рівнів, а також із зовнішнім впливом, що в кінцевому значенні і є рушійною силою розвитку.

Оскільки в Україні все активніше утверджується ринок освітніх послуг, то необхідно усвідомлювати, що теорія вільного ринку – це теорія малих відхилень від рівноваги. За свідченнями французького економіста Кіне, при відхиленні цін від рівновагових, що перевищує 10%, у Франції вводиться державне регулювання цін [348, с. 144]. На наше переконання, саме такою повинна бути спрямованість діяльності Міністерства освіти і науки України.

В умовах інформаційного суспільства, коли вирішальним чинником суспільного прогресу, ресурсом розвитку виступає інтелектуальний потенціал, рівень науково-технічної діяльності та значимість університетської системи освіти неможливо перебільшити. Як переконливо доводить О.М. Новіков, йдеться про те, що потрібне чітке усвідомлення всім суспільством того, що динаміка, течія, розвиток, ріст університетської освіти за якісними і кількісними показниками повинні обов’язково випереджати динаміку, течію, розвиток суспільства як цілісної системи.

Методологія дослідження моделей розвитку університетської системи освіти, на нашу думку, має базуватися на ключових поняттях класичної тріади теорії

еволюції Ч. Дарвіна: мінливість, спадкоємність та відбір [325, с. 20]. При цьому до мети дослідження моделей розвитку університетської системи освіти не входить точне передбачення конкретних подій в конкретні моменти часу. Мета полягає у з'ясуванні загальних властивостей і якісних характеристик процесів розвитку університетської системи освіти [348, с. 297].

Мінливість характеризується випадковістю та невизначеністю. Останні виникають як прояв загальних законів природи, що керують “рухом матерії та розвитком її організаційних форм” [325, с. 20-21]. Спостерігається безперервний процес утворення нових організаційних форм університетської освіти, їх неухильна руйнація, зміна, неухильний та послідовний перехід з одного стану в інший, що відповідає законам діалектики самоорганізації.

Спадкоємність визначає природну схильність до слідування традиціям, поважне ставлення до національних особливостей. Фактично з позицій системного аналізу спадкоємність відтворює вплив минулого, забезпечує врахування досвіду попередніх поколінь на майбуття. Разом з цим спадкоємність визначає спроможність системи університетської освіти не стільки зберігати свої особливості, скільки зумовлює природну здібність до оновлення, цілеспрямовано від минулого до майбуття і при цьому майбуттю залежати від минулого.

Відбір, як правило, визначають як процес збереження життєздатності найбільш сильними. Залишаються лише ті, хто вижив у конкурентних умовах на ринку освітніх послуг.

Підкреслимо, що у природі ці класичні чинники чи етапи розвитку утворюють єдине ціле, тобто цілісну систему, де частка не існує без цілого. Мова йде фактично про класичну модель розвитку, що органічно базується на єдиних законах природи. Мінливість утворює підґрунтя будь-якого процесу розвитку, оскільки враховує випадковість в умовах невизначеності, що гарантує безмежне поле можливостей. Можливостей для вибору з наступним кроком реалізації. Тобто реалізується лише відібрана сукупність з набору. Сукупність, що пройшла, задовольнила певному уявленню, спеціальним умовам, тобто принципам, критеріям відбору.

Першим з визначальних принципів відбору виступає гомеостазис. Гомеостазис – це процес самозбереження форм у сталості, незмінності організації. Гомеостазис є принципом стабільності, у тому числі університетської освіти. “Сталість, що доведена до своєї межі, припиняє розвиток. Вона протирічить принципу мінливості. Занадто сталі форми – це тупикові форми, еволюція яких зупиняється. Надмірна адаптивність чи спеціалізація так само небезпечна для вдосконалення виду, як і його неспроможність до адаптації” [325, с. 43].

Другим з визначальних принципів відбору виступає мінімізація дисипації енергії. Мінімізація дисипації енергії – це процес відбору з множини можливих сталих станів або рухів, які задовольняють законам збереження цілісності університетської системи освіти, таких, що забезпечують мінімальні витрати, тобто економічно більш привабливі, ефективні. М.М. Моїсєєв визначає цей принцип у вигляді гіпотези: “Якщо в конкретних умовах можливі декілька типів організації матерії, що узгоджуються з іншими принципами відбору, то буде реалізована та структура, яка відповідає мінімальному зростанню (або максимальному зменшенню) ентропії. Оскільки зменшення ентропії можливе лише за рахунок поглинання зовнішньої енергії та (або) речовини, то реалізуються ті з можливих (віртуальних) форм організації, які здатні у максимальному ступені поглинати зовнішню енергію та (або) речовину” [325, с. 28].

Третім з визначальних принципів відбору виступає метаболізм. Метаболізм – це процес обміну енергією або речовиною із зовнішнім середовищем. Тобто метаболізм забезпечує можливість такого стану університетської системи освіти, коли можна так її розвинути, щоб виникли найкращі умови для підвищення спроможності системи у максимально можливому ступені поглинати зовнішню енергію або ресурси. Провідна тенденція розвитку – це намагання у найбільшому ступені використовувати ресурси зовнішнього середовища, що може породжувати протиріччя, і це добре відомо з аналізу суспільних форм організації. Тобто важливішою особливістю еволюційного процесу є протиріччя у взаємодії тенденцій двох різних типів. Перша – це тенденція до стабільності, що потребує зміцнення негативних зворотних зв'язків. Друга – це тенденція пошуку нових, більш

раціональних, засобів використання зовнішніх ресурсів, що потребує формування позитивних зворотних зв'язків та обмеження стабільності. Відзначимо, що категорія метаболізму означає поглинання вільної енергії та речовини і є основою розвитку живих систем як відкритих систем. Відкритим системам властива тенденція максимізації ефективності поглинання та використання зовнішньої енергії і речовини.

Четвертим з визначальних принципів відбору виступає біфуркація [325]. Біфуркація – це процес розгалуження, що властивий кожній організації системи при досягненні певного порогового стану, кризис університетської системи освіти. Перехід через такий стан веде до суттєвої якісної зміни процесів, що відбуваються у системі, та до зміни власне самої організації університетської системи освіти. “Система не “пам’ятає свого минулого”, якщо вона зазнала у своєму розвитку біфуркації, тобто розгалуження шляхів еволюції при переході через пороговий стан своєї організації” [325, с. 33], устрою. Зі збільшенням розміру університетської системи освіти кількість станів, у яких можуть відбуватися порогові зміни, швидко зростає. Тобто чим складніша система, тим більша вірогідність можливих шляхів її еволюції. Процес розвитку, самоорганізації університетської системи освіти веде до безперервного росту різноманіття форм. Термін “біфуркація” все частіше замінюють на термін “катастрофа” [325, с. 34].

Для формування цілісного уявлення про систему перш за все слід мати уявлення про її організацію. Зміни в організації університетської системи освіти потребують своєчасного опису цих станів, організації. Саме процес опису цих станів, процесу зміни станів, організації і є описом процесів еволюції, процесів розвитку університетської системи освіти, що досліджується. Але завжди у кожному процесі дослідження визначається інтервал, у межах якого реалізується програма дослідження, що в свою чергу визначається метою дослідження.

У розвиток будь-якої соціальної системи *включається людський інтелект.* Наступне розгортання цього процесу визначається тим вибором, ранжуванням, яке робить людина. Звідси і виникає можливість невизначеності та неоднозначності можливих продовжень процесу розвитку у кожний момент часу. Тобто кожний стан

соціальної університетської системи освіти є біфуркаційним, що приводить до значного підвищення швидкостей зміни організаційних основ суспільства. Активна участь інтелекту у процесі розвитку уможливорює більш ефективний та швидкий засіб знаходження оптимального стану соціальної системи поза межами чітко регламентованих правил. Здатність використовувати більшу енергію та більше ресурсів практично завжди визначала результат конфліктів між соціальними структурами, а також відбір цих структур. У цій сфері слід очікувати найважливіші результати, де проявиться “потенційна здібність людини самостійно формувати алгоритми розвитку” [325, с. 55] в умовах університетської системи освіти.

П'ятим з визначальних принципів відбору виступає адаптація. Адаптація – це самоналаштування, яке забезпечує системі, що розвивається, усталеність (стабільність) у даних конкретних умовах зовнішнього середовища [325].

Вивчаючи ці умови, тобто особливості середовища, ми здатні передбачати тенденції у змінах основних параметрів університетської системи освіти, які відбудуться під впливом цих дій. Але зрозуміти можливості майбуття неможливо без знання минулого. Тоді заздалегідь можна визначити сукупність параметрів університетської системи освіти, які будуть забезпечувати її сталість при заданих умовах зовнішнього середовища. Разом з цим можна заздалегідь визначити межі змін цих параметрів. Межі, вихід за які порушує умови сталості. Як правило, межі параметрів досить обмежені та утворюють своєрідні “канали еволюції”.

В.О. Кудін переконливо доводить, що ядро освіти завжди складає традиційність, яка звичайно консервативна. Але “інноваційне з часом переходить у розряд традиційного, в цьому і полягає діалектика життя та безмежного вдосконалення освіти. Без засвоєння традиційного, здобутого знання, здійснених винаходів ніякий подальший розвиток спеціалізації, що відповідає прихильностям та задаткам кожної людини, навіть неможливий” [224, с. 168].

В.О. Кудін наводить твердження Джона Д'юї (1859-1952), що “головна лінія всупереч професійній освіті сконцентрована навколо: освіти та виховання, праці та відпочинку, теорії та практики, матеріального та духовного (тіла та духа), держави та світу. Вершиною спору є антитеза: професійна та культурна освіта” [224, с. 25]. В

цих умовах організація навчального процесу у максимально можливому ступені поєднує переваги класичної форми з інноваційними формами. Прикладами можуть бути: рейтингова форма оцінки знань у поєднанні з широким та природним впровадженням самостійної роботи студентів; перехід до “вільного творчого навчання”, тобто до “Liberal Arts Education”; інтеграційні процеси з провідними університетами світу, коли, вигравши гранд на навчання в іншому університеті, студенти повертаються в рідний університет та продовжують навчання у складі своєї ж студентської групи; поєднання на старших курсах навчання з працею в установах замовників, які певною мірою стають своєрідними базами надбання практичного досвіду, навичок та вмінь, що властиві саме для цих робочих місць майбутнього випускника університету.

Шостим з визначальних принципів відбору виступає принцип кормчого. Принцип кормчого – це процес врахування цілепокладання, спрямованості у розвитку з використанням для його реалізації, досягнення могутніх сил, законів Природи, а не протидія їм, не намагання до їх зміни.

Сьомим з визначальних принципів відбору виступає принцип сталості розвитку. Сталий розвиток – це процес врахування потреб у розвитку як людини, так і природи, зовнішнього середовища, не за рахунок один одного, а за рахунок технологій, що не передбачають, не утворюють відходи, відмовлення від поглинання ресурсів, які не поновлюються. Крім того, сталий розвиток передбачається в часових межах не лише сьогодення, але й майбуття. Відзначимо, що для того, щоб знайти більш сталий стан, система змушена перш за все залишити свій попередній стан, тобто проявити активність, бути активною та відкритою до змін, дії. В умовах невизначеності такій університетській системі освіти повинна бути властива відкритість, здатність до ризику, готовність до конфлікту, що характерно для живих систем. Феномен індивідуальної смертності супроводжується підвищенням ефективності у використанні зовнішньої енергії. Це і є одним з природних шляхів відкриття зовсім нових можливостей для розвитку життя виду або університетської системи освіти, що утворена елементами.

Властивість таких активних, відкритих університетських систем освіти полягає у тому, що вони намагаються не тільки самі адаптуватися до умов оточуючого середовища, але і змінити це середовище таким чином, щоб його характеристики у максимально можливому ступені відповідали умовам існування. Дослідження конфліктних ситуацій, принципів, умов та шляхів пошуку знаходження компромісів та стратегій виходу з катастроф в сучасних умовах набуває особливу значимість.

Восьмим з визначальних принципів відбору виступає принцип синергії. Синергія у контексті нашого дослідження – це також процес реакції університетської освіти на вплив одразу багатьох чинників. Реакції університетської освіти, що характеризується більшим ефектом, ніж тим, що чинить сума впливу, який вносить кожний з чинників окремо. Отже, вплив має синергетичний характер, що викликає ланцюгову послідовність дій інших явищ. Synergetikos від грецького – узгоджено діючи [348, с. 153].

При високому рівні комп'ютеризації самостійної роботи студентів технічні пошкодження загальноуніверситетської інформаційної мережі або проникнення нових типів комп'ютерних вірусів можуть викликати ланцюгову послідовність порушень графіків навчального процесу та призвести до унеможливлення проведення заліків та іспитової сесії. Причини – знищення напрацьованих студентами файлів та програмних модулів чи систем.

Наведемо другий приклад, що ілюструє синергетичний характер наслідків лише однієї технічної аварії в університетській організації навчального процесу. Так, під час залікового тижня міськими службами електронагляду проводиться “планове” або аварійне відключення університету від міської електричної мережі. Очевидні наслідки – це руйнування файлів під час роботи студентів у комп'ютерних класах, неможливість вчасного завершення навчальних завдань, неможливість видачі на друк вчасно виконаних робіт, зрив лабораторних робіт та параліч усіх робіт, що виконуються на кафедрах та факультетах.

Отже, слід враховувати не лише економічні, але й технічні, соціальні, організаційні, психологічні та педагогічні чинники, їх синергетичну дію, що є невід'ємними компонентами сталого розвитку університетської освіти.

На думку редакції аналітичного журналу з менеджменту “Синергія” Консорціуму із вдосконалення менеджмент-освіти в Україні, “синергія – найулюбленіший принцип природи, а в ній, як завжди, – управління на найтоншому і найорганізованішому рівні... Синергія – це рух, що базується на законах еволюції і самоорганізації. Її провідна дія – приводити будь-яку систему до простих понять, виявляти взаємодію між ними, а не описувати систему як звичайну суму простих і незалежних об’єктів” [438, с. 1].

Природа не ставить собі мети, а в процесі свого розвитку спирається на спадкоємність, визначає причини, враховує мінливість, які трансформує у наслідки через відбір. Принципи відбору безперервно змінюють один одного, доповнюють один одного, природним чином досягається компроміс при розв’язанні протиріччя. Для соціальних систем, у тому числі університетської системи освіти, досягнення компромісу або визначення пріоритетів, ранжування стає прерогативою інтелекту. Суб’єктивний чинник стає все більш вирішальним. Тобто на соціальному рівні розвиток університетської освіти, відбір докорінним образом змінюється. Кожний стан університетської освіти є біфуркаційним, напрямок руху поза межами перехрестя визначається людиною, а відбір є суб’єктивним за своєю природою.

Як нагадує Й. Масуда, нова теорія генезису сучасної людини спростувала усталену еволюційну теорію та підносить значення біологічного чинника природи сучасної людини як виду. Сучасна людина як вид має риси, які є вирішальним чинником, що відрізняють її від попередніх людських видів: розвинені лобні частки, складний голосовий орган і вправний відставлений палець [267, с. 341]. Для постіндустріального суспільства Й. Масуда виділяє три потужні наукові підвалини генезису, що визначають можливість для появи нового типу людини: “комп’ютер, новий спосіб комунікації й роботи, які аналогічні розвитку лобних часток, складному голосовому органу і вправному відставленому пальцю” [267, с. 342].

Доцільно навести думку М. Каддафі: “В основі існування Сонця лежить монолітність усіх газів. Таким чином, основою існування є чинник єднання. Суспільний чинник, тобто національна самосвідомість, – це чинник єднання будь-

якого суспільства” [170, с. 109]. Отже, єднання суспільства навколо університетів є провідною ідеєю сталого розвитку як університетської системи освіти, так і регіону.

Нарешті, визначимо, що поділ на окремі моделі розвитку в умовах динамічних змін у суспільстві є певною мірою умовним. Життя значно складніше, тому принципи розвитку університетської системи освіти, що наведені вище, взаємозалежні та доповнюють один одного. Більше того, розвиток однієї університетської системи освіти відбувається у різний період часу за різними алгоритмами, що відповідають різним моделям розвитку. Як зазначає Р.А. Акофф, “треба припинити чинити так, ніби природа поділяється на дисципліни, як в університетах” [5, с. 25].

На думку Е. Фромма (1900-1980), сучасне технологічне суспільство як технологічна система “запрограмована за двома принципами, які визначають зусилля й думки всіх, кого вона охоплює. Перший принцип полягає в максимі: все, що можливо технічно зробити, слід зробити... навіть ціною відмови від задоволення багатьох потреб тут, на Землі. Цей принцип заперечує всі цінності, розвинуті гуманістичною традицією, згідно з якою варто робити лише те, що потрібно людині для її зростання, радості, розуміння того, що це прекрасно, що це є добром, що це є істиною. ...Якщо це технічно можливо, то решта цінностей нехтується, а підвалини етики визначаються технологічним розвитком.

Другий принцип – це максимальна ефективність і продуктивність. Як наслідок, вимога максимальної ефективності викликає вимогу мінімальної індивідуалізації.

...Обмежуючись вузькими рамками сьогоденних цілей компанії, можна зробити працівників слухняними й керованими, в результаті підвищуючи ефективність діяльності компанії. Але коли йдеться про службовців як людей, то результатом також є виникнення в них почуттів меншовартості, стурбованості, пригніченості, які можуть призвести до байдужості або до ворожості” [510, с. 141-143]. Вчений особливу увагу звертає на усунення елементів творчості при означеній організації праці шляхом розподілу й членування завдань, коли не залишається потреби для розмірковувань та міжособового контакту. Ефективність у вузькому значенні виявляється надзвичайно

неефективною, коли розширити межі часу й масштаби предмета аналізу, “може деморалізувати людей і дорого коштувати й людині, й суспільству”.

Панування цього ж принципу “максимальної продуктивності”, у простішому вигляді – “чим більше, тим краще”, призводить до порушення рівноваги у системі в цілому. “Якщо всі зусилля спрямовані на те, щоб робити більше, якість життя втрачає будь-яке значення, а діяльність, що була засобом, стає метою” [510, с. 144-145].

Е. Фромм підсумовує таким чином, що ефективність бажана в будь-якому типі цілеспрямованої діяльності. Але слід враховувати Людський чинник в межах ширшої системи. Як слідство, в жодному з типів діяльності ефективність і продуктивність не повинні домінувати.

Розвиток університетської системи освіти зумовлений потребою якісних змін, існуванням цінностей та норм, які мають бути провідними принципами всіх організаційно-педагогічних ініціатив і видів діяльності. Ми переконані, що немає єдино можливого набору педагогічних цінностей. Вони передбачають альтернативи, і у студентів та викладачів з’являється вибір. Ми поділяємо висновок Е. Фромма, що “практично марними є спроби довести на підставі об’єктивних даних переваги однієї ціннісної структури над іншими. Об’єктивні докази не будуть переконливими для тих, хто не визнає структури “вищих” цінностей через те, що остання суперечить самим принципам їхньої структури характеру” [510, с. 186-187]. Бажано, аби університетська система освіти розвивалась і виробляла максимум життєдайності й внутрішньої гармонії, що сприймається як благополуччя.

Зауважимо, що розвиток університетської освіти – це задача, яка відноситься до стратегічних напрямів, що є прерогативою держави, підґрунтям її національної безпеки. Державу нового типу можуть побудувати лише високоосвічені власні нові національні кадри, орієнтовані на національні інтереси, вільні люди з новим рівнем світогляду. Проблема підвищення якості освіти і її ефективного використання є комплексною і визначається як університетською системою освіти, так і системами, які використовують результати її діяльності – фахівців.

Узагальнюючи попередній аналіз можливостей моделювання (розділ 2) та принципів розвитку, у тому числі організаційно-педагогічних систем, ми дійшли

висновку, що в сучасній Україні кожна з моделей має місце у сфері університетської освіти. *Консервативна модель розвитку* університетської системи освіти, що характеризується принципом гомеостазису, в основу якої покладено також принципи стабільності, притаманна державним університетам, які існували як університети ще до перебудови, до 1985 року. Традиційним класичним університетам притаманні певною мірою консерватизм та стриманість від помітних змін в організації навчального процесу.

Майже протилежна *модель розвитку* університетської системи освіти, що характеризується як *експансивна*, в основу якої покладено принцип метаболізму, поглинання зовнішніх ресурсів, притаманна новим університетам, що з набуттям Україною незалежності утворені, у тому числі, і на недержавній формі власності. Такі університети у кожній області та майже у кожному районі мають свої відокремлені структурні підрозділи у тій чи іншій формі. Утворення розгалуженої мережі структурних підрозділів відповідає тенденції максимізації ефективності поглинання зовнішньої енергії, фінансових ресурсів регіонів та речовини, тобто молодих людей, при цьому не тільки випускників, але й учнів старших класів. Для такої моделі експансивного розвитку притаманні майже завжди маловитратні форми організації навчального процесу. Це вступ для усіх бажаючих, майже відсутність чи повна відсутність лабораторних робіт (немає лабораторій). У традиційному сенсі відсутній графік організації навчального процесу, іспити приймають при наявності бажаючих та у нефіксований час і таке інше.

Модель розвитку університетської системи освіти, що характеризується як *гнучка*, в основу якої покладено принцип адаптації, самоналаштування до змінних умов у суспільстві, притаманна, як правило, новим, достатньо крупним та самостійним структурним підрозділам провідних університетів України. Утворення самостійних відокремлених структурних підрозділів провідних університетів якраз у максимальному ступені дозволяє враховувати особливості регіонів та задовольнити їх потреби безпосередньо на місцях, пристосуватись до конкретних умов зовнішнього середовища, які існують у регіоні, що забезпечує університетській системі інноваційний аспект розвитку.

Потрібна розробка національної концепції, яка конкретизує глобальний підхід на національно-регіональному рівні. В Україні існує концептуальний вакуум в ідеологічній сфері, в умовах відсутності політичного, економічного та духовного диктату, без інтегруючої ідеї як необхідного цементуючого елемента, який забезпечував би спрямованість розвитку.

Синергетична модель розвитку університетської освіти базується на концепції сталого розвитку цивілізації, що об'єднує весь спектр проблем, які хвилюють суспільство, особливо соціально-екологічного спрямування, характеризується системною складністю аналізованих явищ, має інтегральну суть та міждисциплінарний характер.

Як зауважує О.М. Новіков, університетська система освіти є особливою складовою соціальної системи [351]. Тому для аналізу можливості забезпечення її сталого розвитку потрібні дослідження та формування теоретичних соціально-педагогічних основ забезпечення сталого розвитку основного компонента системи – інноваційного університету з такою організацією керування, яка забезпечувала б задоволення потреб сучасного та майбутніх поколінь при збереженні високого інтелектуального ресурсного потенціалу творчої інтелігенції України [143, с. 51].

Сталий розвиток інноваційного університету трактується нами як процес, який визначає новий рівень функціонування інтелектуального потенціалу України, заснованого на докорінних змінах її історично сформованих параметрів: світоглядних, економічних, соціальних, культурологічних, духовних, екологічних та інших. Зміни саме індивідуальної свідомості та характеру діяльності конкретної людини виступають як дійсні передумови виходу на рівень сталого розвитку. У цьому полягає феномен формування індивідуальної свідомості сталого типу. Йдеться про необхідність впровадження системи теоретико-практичних дій, що забезпечать підвищення ступеня усталеності індивідуальної свідомості випускників університету, відродження самосвідомості творчої інтелігенції та гідне ставлення до неї суспільства та держави.

Зміст переходу до синергетичної моделі, що втілює стратегію сталого розвитку інноваційного університету, полягає у збалансованому вирішенні педагогічних,

дослідних, виховних, навчальних, екологічних, економічних та соціальних проблем, в утворенні іншої системи духовно-моральних цінностей як університетського співтовариства, так і суспільства. Йдеться про орієнтацію особистісних установок не на споживання, а на створення цінностей як духовного, так і матеріального плану. У цьому висвітлюється відмова від принципу “мати” та впровадження принципу “бути” за умов, що це вигідно кожному [35].

Конкретну організаційно-педагогічну систему університету можна визнати сталою, якщо при подоланні протиріч, що виникають у її межах, їх вирішення не виводить систему за межі допустимого ризику, коли негативні наслідки діяльності врівноважуються позитивними діями. При цьому показники безпеки виглядають як обмежувачі росту, вихід за які загрожує входженням у небезпечну зону виникнення соціальних конфліктів як у середовищі абітурієнтів та батьків, так і викладачів, загострення економічної ситуації, некероване зростання контрактників тощо.

Соціоприродна система, що рухається за принципами сталого розвитку, збільшує витрати на освіту, охорону здоров’я, науку, культуру, охорону природи; зростає середня тривалість життя, а рівень виживання наближається до оптимального; покращення якісних та кількісних показників біосфери підвищує і “якість” людини, стимулює її інтелектуальний, виробничий та соціальний потенціал.

Таким чином, сталий розвиток університетської системи освіти – процес, який забезпечує зміни університету з упередженням запитів у регіоні, не порушуючи його безпеки, та приводить до підвищення якості як діючої університетської спільноти, так і майбутніх поколінь. Проблема науково-педагогічного забезпечення збалансованої діяльності закладів науки та освіти, культурно-мистецьких осередків, центрів інформації (Internet-структур), здоров’я та дозвілля, інтегрованих у ланцюг університетської системи освіти по навчанню та вихованню кадрового потенціалу з новим рівнем світогляду вільної людини, з розвинутим почуттям власної гідності, особистості, буде залишатися актуальною достатньо довго. Потрібна виважена концепція сталого розвитку та концептуальна багаторівнева модель її реалізації, використання якої спрямоване на індивідуалізацію професійної підготовки, максимальне розкриття і розвиток потенціалу кожної особи, підготовки її до

самовизначення, створення гнучкої особистісно орієнтованої освітньої технології та впровадження її в університетській системі освіти. Концепція передбачає пріоритет прав людини, створення умов для свободи вибору.

Національному вихованню загрожує небезпека внаслідок трансформації соціального гуманізму на ґрунті технічних досягнень сучасного прагматичного світу. Як визначає І.А. Зязюн, в основу українського національного виховання покладено віру в ідеал добра, намагання людини творити і відстоювати добро [160]. Така людина прагне утверджувати віру в добро навколо себе і в собі самій. Вільна людина – самовідповідальна людина [195, с. 162]. Почуття самовідповідальності веде до розвитку в характері людини рис підприємливості, ініціативності, спонукає до творчості. Коли такі риси притаманні більшості людей, то університетська спільнота, як і суспільство, має шанс досягти творчого успіху і добробуту.

Університетська система освіти мусить бути центром національної освіти та культури в регіоні. Вона не може відокремлюватися від суспільного життя регіону, а мусить групувати навколо себе всі активні, творчі прошарки, виконувати функцію каталізатора та власним життям стверджувати можливість і віру в сталий розвиток і регіону, і України. Становлення університетської освіти в регіоні є саме тим необхідним кроком активної політики держави щодо реалізації наукової ідеї пріоритету сталості розвитку та державної стабільності України, її єдності.

Дослідження з метою формування стратегії сталого розвитку університетської освіти з багаторазовим відстеженням характеру перебігу процесів за різних умов є предметом концептуального моделювання. Воно суттєво підвищує ефективність вивчення об'єкта, тобто є науковою основою організації сучасного навчального процесу, новітньою технологією забезпечення навчання. Зазначені аспекти сталого розвитку університетської системи освіти можуть стати організаційними важелями, що приводять у дію наукові ідеї і розробки в рамках загальної університетської концепції Національного університету “Киево-Могилянська академія” “Україна: людина, родина, суспільство і природа”.

Саме тому головним у забезпеченні сталого розвитку університетської системи освіти в регіоні має бути наш національний досвід, зокрема, філософська концепція

Петра Могили – органічне поєднання наукової та навчальної діяльності, але спираючись на благочестя й високу моральність як на попередню передумову [195, с. 156]. Так, у ланцюгу системи різнорівневої підготовки фахівців від дитячого садка до аспірантури відбувається творчий процес формування, народження особистості, який органічно поєднує навчання та дослідження, “щоб умудрилося його серце, щоб ствердився він у цнотах і добродетельності” [195, с. 168]. Від особистісних здібностей залежить час, коли вивчення, оволодіння, навчання, здобуття знань перетворюються у наукові дослідження, змінюється співвідношення між знаннями, що накопичуються, та індивідуальними відкриттями, спроможністю генерувати нові ідеї, формувати оригінальні концепції, створювати теорії. Формулювання концепції сталого розвитку вже є яскравим свідченням таких інтегруючих зусиль творчої педагогічної інтелігенції, яка цим вже зробила відповідальний крок у майбутнє.

Таким чином, ефективність бажана у кожній цілеспрямованій діяльності в університетській освіті. Але слід враховувати Людський чинник в межах ширшої соціальної системи, в інтересах розвитку кожної особистості і суспільства. У кожному з типів діяльності в університетській освіті ефективність і продуктивність не повинні домінувати, щоб не допустити усунення елементів творчості.

Домінуючою тенденцією розвитку української університетської освіти стають виховання, формування нового рівня світогляду, демократизація особистості та пристосування її до життя в умовах свободи [161]. Свобода – це критеріальна ознака якості університетської освіти. Тобто для людини XXI століття свобода є першим правом. Усі зусилля щодо розвитку університетської освіти залишаються марними, якщо ми не здобудемо для нас та не залишимо для нащадків права вибору. Тому у концепції сталого розвитку університетської освіти передбачено можливість вибору й забезпечено всім активним особистостям університетської освіти в регіоні: абітурієнтам, студентам, викладачам, науковцям – пріоритет вибору шляхів реалізації власних прагнень та розвитку здібностей, доповнення принципу конкуренції принципом синергізму [279; 313].